

«گیان» زیستگاه کهن ایرانیان

محمد علی سیفی

اشاره:

مقاله ی زیر را همشهری گرامی آقای محمد علی سیفی (متولد ۱۳۲۸ نه‌اوند) کارشناس ارشد تاریخ تهیه و تدوین و در یکی از سخنرانی های سال ۱۳۷۸ مؤسسه مطرح کردند و مورد بحث و گفت‌وگو قرار گرفت .

ضمن تشکر ، فصل نامه در انتظار آثار نه‌اوند پژوهشی دیگری از ایشان جهت درج و ارائه به علاقه‌مندان و صاحب نظران است .
«فرهنگان»

تعریف تاریخ

تاریخ تعریف وقت است و در اصطلاح بعضی گفته‌اند تعیین وقتی است که نسبت دهند بدان وقت زمانی را که از عقب آن آید و بعضی گفته‌اند روزی معلوم است که نسبت دهند بدان روز زمانی را که بعد از آن آید .

و بعضی گفته‌اند تعریف وقت است به اسناد و به حدوث امر شایع ، همچون ظهور ملت‌ی و ابتدای دولتی و یا وقوع حادثه بر مرگ ، مثل طوفان و زلزله‌ی عظیم و مانند این‌ها از حوادث هوایی و علامات ارضی .

و بعضی گفته مدتی معلوم است از حدوث امری ظاهر و میان اوقات حوادث دیگر و به هر وجه به اختلاف عبارات که تاریخ ایران اطلاق کرده‌اند .^(۱)

حقیقت علم تاریخ

« باید دانست که هر علمی را ماهیتی و غایتی و موضوعی است و ماهیت علم تاریخ ، معرفت احوال عالم کنه و فساد است از حوادث ایام ماضیه و قرون سالفه و امم سابقه و آنفه و اساس منازل و مدن و اصقاع و بقاع قریبه و بعیده و آثار علوی از ظهور خسف و زلازل و حدوث ذوات اذناب و شُهب و صواعق . علت غایی تاریخ اعتبار و استبصار^(۱) .»

فواید تاریخ

آن است که خیر و شر و نفع و ضرر گذشتگان معلوم شود و [از] بصیرت نیکان اقتدا و ابتدا نمایند و [از] گفتار و کردار ایشان اعتبار و انزجار یابند^(۲) .

به عنوان پیش گفتار

قضیه گیان

همان گونه که قرآن مجید وقتی به تاریخ گذشتگان می پردازد عنوان قصص را به کار می گیرد ، ما در این مقاله به همین سیاق به جای «تاریخ گیان زیستگاه کهن ایرانیان» «قصه‌ی زندگی کهن مردمان گیان» را به کار می گیریم و در پی این دیدگاه خواهان درکی "حسی ، عقلانی" و درکی "کاربردی" از زندگی مردمانی هستیم که در ادوار کهن در کنار هی سراسری زیبا زندگی می کرده اند .

تاریخ عقلی در کنار تاریخ نقلی

تدوین تاریخ به کمک اسناد و مانده‌های تاریخی امری روشن و عمری کهن دارد . لیکن در کنار این روش تاریخ نویسی که به عنوان تاریخ مستند و با عناوینی چون تاریخ سیاسی ، نظامی ، اجتماعی و غیره مطرح است ، در پی این هستیم که به شیوه‌ی برخی از قدما

۱ - حافظ ابرو ، نسخه‌ی خطی موزه‌ی ایران باستان ، تألیف ۱۰۱۱ هجری قمری

۲ - همان منبع

و متفکران اجتماعی و فیلسوفان تاریخ و تحلیل‌گران زندگی گذشته‌ی آدمیان، باتکیه بر مانده‌های تاریخی و به کمک علمی چون باستان‌شناسی، دیرینه‌شناسی، اسطوره‌شناسی و علم تاریخ به بیان «قصه‌ی تاریخی» و یا «تاریخ حسی، عقلی» برای راهبردی و کاربردی نمودن تاریخ پردازیم.

عمر انسان

هر انسانی اگر ۵۰ ساله باشد نباید پنجاه‌ساله‌اش بدانیم. بلکه لازم است عمر تاریخی او را نیز به حساب آوریم و لذا به قول «تاین بی»^(۱) که عمر خود را پنجاه هزار و پنجاه سال می‌انگارد مانیز همین ذهنیت را باید در خود بارور سازیم.

حافظه‌ی سلولی

همان‌گونه که آدمی رنگ چشم، رنگ مو، رنگ پوست، اندازه‌ی اندام‌ها و بسیاری ویژگی‌های نژادی و خانوادگی را به ارث می‌برد، می‌توان گفت حافظه‌ی سلولی نیز باورها، ذهنیت‌ها و تمایلات و حتی رخدادها را به نحوی از نسلی به نسل دیگر در خود حفظ و منتقل می‌کند. بسیاری از باورها، رؤیاها و خواسته‌های روحی انسان به شدت از این «حافظه‌ی سلولی» تأثیر می‌پذیرد و نمود آن بیشتر در خصلت‌های خاص انسانی بروز می‌کند. لذا عمر انسان از ادوار کهن که خلقت او بر صحنه‌ی زمین شروع و پدیداری او بر روی کره خاک‌ی شکل گرفته شروع شده و تاکنون ادامه یافته‌است. بنابراین هر فرد انسانی نباید تنها به عمر شناسنامه‌ای اکتفا کند بلکه لازم است به عمر بیولوژیکی و عمر تاریخی نیز بذل عنایت نماید. بدین صورت آن کسان که در گیان در ادواری کهن می‌زیسته‌اند هر چند خود مهاجرانی از دیگر سوی بوده‌اند، لیکن با وجود امکانات بنیادی در گیان به ماندگاری مداوم‌تری اقدام کرده‌اند و بقایای حاصل شده از حضور آنان بیانگر این مهم است.

حال می‌خواهیم با تکیه بر واقعیت «عمر بیولوژیکی» و «عمر تاریخی» خود ویژگی‌های زیستی خود را درک کنیم و از این رهگذر به دست آوردی برسیم که به کار

۱ - تاین بی نویسنده‌ی بزرگ تاریخ تمدن ۱۱ جلدی که مختصر آن به فارسی ترجمه شده است.

امروز ما مدد برساند. در این جا لازم است از «تاین بی» تشکر کنیم که عمر تاریخی را جزء لاینفکی از انسان‌ها تلقی کرده است، به طوری که عمر خود را بیش از پنجاه هزار سال قلمداد می‌کند و با این دیدگاه اهمیت و ارزش «تاریخ» را برجسته ساخته و در حقیقت به انسان‌ها خدمتی شایسته کرده است.

اکنون در این مقاله می‌خواهیم به «عمر بیولوژیکی و عمر تاریخی» مردم ساکن در گیان ۵۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح پردازیم و می‌خواهیم زندگی هفت هزارسال پیش مردم را بررسی کنیم که در کناره‌ی چشمه‌ی جاودان گیان به زندگی در دامن طبیعت زیبای دامنه‌های زاگرس عمر می‌گذرانده‌اند.

جای شکفتی است که در می‌یابیم آن مردمان با ساده‌ترین امکانات زمان خویش چگونه به خلق آثار هنری و صنعتی پرداخته‌اند و در دوران حوادث مختلف طبیعی و اجتماعی با پامردی بسیار و جان‌فشانی زایدالوصف در حفظ گیان و سرزمین خویش کوشیده‌اند. آنان با به‌جای گذاشتن آثار سفالی و مفرغی و برخی دست‌ساخته‌های خود دنیای بزرگشان را این‌چنین به ما نشان داده‌اند و ما با چشم عقل و چشم دل و چشم علم می‌توانیم تماشاگر پیچ و خم‌ها و رشد و نمو دو هنر و صنعت آن مردمان باشیم.

تپه گیان کجاست ؟

قصبه‌ی مرکز دهستان پایین شهرستان نهاوند؛ واقع در ۱۲ هزارگزی باختر شهر نهاوند و ۸ هزارگزی جنوب رودخانه‌ی گاماسیاب. محلی جلگه و هوای آن سردسیر و سکنه‌ی آن ۲۶۰۰ تن است. آب آن از رود سراب تأمین می‌شود. محصول عمده‌ی آن غلات، توتون، حبوب و انگور و شغل اهالی زراعت و گلهداری است. دبستان دارد و در تپه‌ی مجاور این ده آثار تاریخی قبل از میلاد به دست آمده است^(۱) (از فرهنگ جغرافیایی ایران ج ۵) و در سال ۱۹۳۱ توسط یک هیئت فرانسوی به سرپرستی دکتر کتنوو و پروفیسور

۱ - دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۷۳ چاپ جدید ذیل «گیان»

گیرشمن در تپه‌ای ، در فاصله‌ی ده کیلومتری جنوب غربی نهاوند و در دره‌ی خاور^(۱) مطالعات باستان‌شناسی انجام و آثار بسیار ارزشمندی کشف گردیده‌است .

ایران خشک‌ترین ناحیه‌ی زمین

یکی از عوامل مهم در حفظ آثار باستانی که قابل توجه است هرچند مشکل‌ساز بوده‌است ، لیکن به دنیای باستان‌شناسی خدمتی شایان نموده ، آب و هوای خشک ایران است .

ایران برخلاف یونان که سرزمینی «بحری» است ، وضع جغرافیایی اش «بُری» است و «بُری» بودن ، آن را به پلی عظیم بین تمدن‌های «آسیای مقدم» با تمدن «جهان چینی» و «هندی» تبدیل کرده‌است . «از سوی دیگر جهان عظیم مراتع که در حدود شمال و شمال شرق فلات ایران قرار دارد از راه خراسان و باختر و قفقاز به آن راه می‌یابد.»^(۲) و همین موقعیت عاملی مهم جهت مهاجرت‌های اقوام ، انتقال علم و هنر و فن ، و ایجاد تمدن‌های مختلف گردیده‌است . به نظر بسیاری از باستان‌شناسان ، ایران «بهشت باستان‌شناسی» است و می‌توان آثاری از هزاره‌ی دهم ق . م . تاکنون را در دل خاک‌های تفتیده آن یافت و به بررسی تاریخ سرزمین مقدس ایران پرداخت .

اجتماعات تاریخی و ماقبل تاریخ در ایران

به نظر ژرژ سال نویسنده‌ی مقدمه‌ی هنر ایران ، «در دره‌ی بین‌النهرین ... از هزاره‌ی چهارم پیش از میلاد ، نخستین اجتماعات تاریخی به وجود آمد»^(۳) لیکن این امر را در فلات ایران و یا مناطقی نزدیک به بین‌النهرین پیش از قدرت گرفتن پارس‌ها محقق نمی‌دانند و ماقبل تاریخ را تا عهد هخامنشی ادامه می‌دهند . البته قابل ذکر است که «مادها» و «پارسی‌ها»

۱ - نگهبان ، عزت‌الله ، مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران - تهران سازمان میراث فرهنگی ، ص ۳۸۷ ، ۳۸۸

۲ - گریشمن ، رمان ، «هنر ایران» ، ترجمه‌ی دکتر عیسی بهنام ، تهران ، انتشارات علمی فرهنگی چاپ دوم ۱۳۷۱ - ص ۱۱ مقدمه ژرژ سال ۳ - همان منبع

در قرن یازدهی ق.م در ایران حضور داشته‌اند، لیکن ظهور خط و تبدیل زبان به صورت نوشته قرن هابعد رخ نموده است و لذا اگر مبدأ تاریخ را نوشتن به حساب آوریم دوران هخامنشی آغاز دوره‌ی تاریخی است و قبل از آن «ماقبل تاریخ» به حساب می‌آید. این تقسیم‌بندی را هرچند ما قبول نداریم و آن را نوعی تقسیم بندی تحمیلی می‌دانیم زیرا «فرهنگ روایی» خود بنیاد بزرگی است برای انتقال فرهنگ و تفکر و اندیشه انسانی و هنوز این فرهنگ در بین مردم رایج است. حال علت وجود فرهنگ روایی چیست؟ خود قابل تأمل است و نکته‌هایی چون حفظ راز در سینه‌ها، به جای حفظ یک نوشته و یا ترس و اضطراب از ارائه‌ی یک سند و یا وجود اجتماعات کوچک فامیلی و عدم نیاز به مکتوبات، جملگی می‌تواند در عدم رشد خط مؤثر باشد. لیکن زبان به شدت رشد می‌کند و چون ایرانیان مردمی هوشمند بوده‌اند و رشد ذهنی خوبی داشته‌اند در فرصتی مناسب در صحنه‌ی خط نیز به قدرت نمایی می‌پردازند و زبان و خط پر قدرتی را به وجود می‌آورند که در پی قرن‌ها زندگی و سیله‌ی ارتباط شفاهی و کتبی مردمان گردیده و نهایتاً زبان شیرین فارسی را به جهان فرهنگی هدیه داده است.

لذا نباید عدم خط عدم تاریخ تلقی شود و آثار و مانده‌های تاریخی خودگواه حیات هوشمندانه‌ی مردم ایران و جلوه‌ی تابناک هنر و فرهنگ مردم و تاریخ آنان است.

آغاز یک تحول

ابتدا انسان‌ها در محیط طبیعی عمر می‌گذرانده‌اند و پس از کشف غارهایی در نقاط مختلف، دوران طولانی را در غارها به سر بردند. به نظر محققان ده هزار سال ق.م. مسیح، غارنشینان کم‌کم توانستند کلنی‌هایی را در محیط بیرون غار تشکیل دهند و «کومه یا خانه‌های محقری که از نی و شاخه‌های درخت ترکیب یافته بود، بسازند، و بعدها روی نی‌ها و شاخه‌های درخت گل مالیدند، و یا دیوارهای خانه را با چینه بالا بردند، ولی خیلی زود برای بالا بردن دیوارها از خشت خام استفاده کردند. در ابتدا خشت‌ها را بدون قالب می‌ساختند، ولی بعداً برای ساختن آن، قالب به کار بردند، و توانستند خشت‌ها را

یک اندازه و منظم بسازند. در داخل خانه‌ها دیوارها را با گل اُخرا رنگ می‌کردند.»^(۱)

حرمت گورستان‌ها

محفوظ ماندن طبقات مختلف قبور در گیان و یا قبور موجود در سراسر ایران در طی قرون و اعصار نشانگر حرمت خاصی است که همه‌ی مردمان برای قبرها قائل بوده‌اند و اصولاً نبش قبرها و ورود به دنیای مردگان را امری مطلوب نمی‌دانسته‌اند. لذا این حرمت باعث می‌شد که اگر در گذشته‌ها به مناطق مسکونی حمله می‌کردند و مردمان قتل‌عام و خانه‌ها ویران و غارت می‌شد، قبرستان‌ها صدمه نمی‌دید و همین محفوظ ماندن قبور سبب شد که در قرن‌های بعد با حفاری و نبش این قبور به رازهای بزرگ پی ببریم و حتی تدوین تاریخ را در مقاطع زمانی مدیون اشیاء و لوازم موجود در قبرها بدانیم و چه خوب بود که به جای غارتگری قبور در دوران‌های اخیر توسط سارقان عتیقه واقعاً حفاری علمی، تحقیقی قبرها انجام می‌یافت و همچون کشفیات گیان در نقاط دیگر نیز کار عملی و اصولی انجام می‌گرفت و چه خوب بود اگر آثار مکشوفه به دست غارتگران بین المللی و هیئت‌های باستان‌شناسی بیگانه از کشور خارج نمی‌شد و در سایر موزه‌های آمریکا و اروپا قرار نمی‌گرفت و ما می‌توانستیم با بررسی همه‌جانبه‌ی آن‌ها آگاهی‌های ذی‌قیمتی به دست می‌آوریم و آن را سر مشقی برای تحولات و رشد و پویایی زندگی خود قرار دهیم. آری این حرمت‌گذاری به گورستان‌ها در طول تاریخ عامل ماندگاری و حفظ و حراست گورستان‌ها شده و نهایتاً عاملی برای بررسی همه‌جانبه‌ی تمدن‌های کهن مردم دنیا و به ویژه مناطقی بسیار از سرزمین مقدس ما گردیده است. نمونه جالب این امر تپه‌ی گیان است که قصه‌ی آن را در این مقاله پی می‌گیریم.

دنیای عظیم مردگان

تپه‌ی گیان یک دنیای زیر زمینی است. وجود گورستان‌ها و دفن مردگان بسیار با آیین و رسوم خاص در این منطقه نشانگر این است که مردمان در آن عصر به دنیای پس از

مرگ اعتقاد داشته و برای مردگان چون زندگان به ادامه‌ی حیات ویژه قائل بوده‌اند و تمام سعی آنان پس از مرگ هر انسانی چه زن و چه مرد و چه کودک بر این بوده است که طی مراسمی خاص و باروشی ویژه آن مرده را در قبری قرار داده و لوازم مختلفی را همراه او برای طی طریق دنیای پس از مرگ در کنارش قرار می‌دهند. ما در این رابطه از سویی تمدن کهن مصر را در فرا روی داریم، با هرم‌های عظیم کناره‌ی نیل و دنیای عظیم مردگان و مومیایی‌های فراغنه و وجود وسایل متعدد زندگی که همه‌ی این‌ها نشانگر اعتقاد مصریان به دنیای پس از مرگ بوده است و براساس این اعتقاد جهت رفع حاجات مرده‌ی خود وسایلی چند در خور شخصیت او در اختیارش قرار می‌داده‌اند.

از سوی دیگر حتی در شمال شرق در منطقه‌ی مغولستان نیز اقوام مغول را سراغ داریم که برای مردگان در منطقه‌ای خاص مدفن بزرگی می‌ساخته‌اند و مردگان را همراه حتی برخی نزدیکان مقربش در قبر ساخته شده که بعضاً به صورت فضای بزرگ زیر زمینی بود، دفن می‌کردند و سپس برای این که محل قبر شناخته نشود بر روی آن اسب می‌تاختند و درخت غرس می‌کردند. آن‌گاه اسبانی را می‌کشتند و بر سر پایه‌های چوبی قرار می‌دادند تا کرکس‌ها بخورند. رسم قربانی کردن اسب را به عنوان یک مراسم عبادی تلقی می‌کردند و حتی سکاها اسب‌هایی را نیز در کنار مردگان دفن می‌کردند، جالب توجه است که این رسم مغول حتی تا قرن هفتم هجری که به ایران حمله کردند رایج بود و هلاکوخان را طبق همین رسم در منطقه‌ای در آذربایجان به گور سپردند.

پس نتیجه درمی‌یابیم که اعتقاد به دنیای مردگان برای مردم هزاره‌ی دوم و سوم قبل از میلاد در منطقه‌ی گیان بسیار قوی بوده است و در زمانه‌ای که وسایلی چون سفال و خنجر مفرغی و وسایل زندگی با زحمت بسیار و با صرف وقت و هزینه‌ی زیاد تولید و یا تهیه می‌شده است آن‌ها را با رغبت همراه مردگان به گور می‌سپردند تا در دنیای ارواح در خدمت مردگان باشد.

جالب توجه است که در آن زمان چنین گورستان منظمی مثل تپه گیان نداشتند، در کم‌تر جایی از ایران و در دنیا وجود داشته است.

نظم و ترتیب خاص گورستان گیان، ویژگی دفن مردگان و لوازم موجود در قبرها هرکدام بیانگر نکات بسیار ارزشمندی است و این مجموعه‌ی شگفت ذهن محققان علوم

مختلف همانند کارشناسان ادیان ابتدایی، مردم شناسان، جامعه شناسان و غیره را به خود جلب کرده است و حتی به نظر بسیاری از محققان دانش باستان شناسی، کتاب ناتوشته‌ی قبور به ویژه قبوری چون تپه‌ی گیان باید بار دگر با دقت خوانده شود. این‌ها مجموعه‌ی اعتقادی و فرهنگ زیستی و نگرش معنوی مردمان چند هزاره‌ی قبل را مشخص می‌کنند. بررسی اشیای موجود نیز هر کدام قصه و حکایتی خاص را بیان می‌کند که قابل تأمل است.

جاده‌ی میانه‌ی ایران

اولین عامل مؤثر در شکل‌گیری تمدن گیان مسیر دشت نهاوند است. «ایران چنان که دیده‌ایم، شاهراهی بود برای نهضت ملل و انتقال افکار، از عهد ماقبل تاریخی به بعد، و در مدتی بیش از هزار سال، این وضع مهم را به منزله‌ی واسطه و میانجی میان شرق و غرب حفظ کرد.»^(۱)

«بر اثر باران‌های نافع در سلسله جبال زاگرس و البرز در کناره‌ی داخلی این سلسله‌ها محوطه‌های مزروعی و واحدهای آباد ایجاد شده است. همه‌ی پایتخت‌های ایران از زمان نشست گرفتن نخستین پادشاهی در ماد رو به بیابان در طول دو جاده‌ی اصلی که در کناره‌های داخلی دو سلسله جبال بزرگ کشیده شده قرار دارد؛ از مغرب به مشرق در جاده‌ی نظامی و تجارتي که به موازات البرز ممتد است شهرهای حکمتانه، قزوین، تهران و ری، شهر صد دروازه (دامغان) و هرات واقع است، در جاده‌ی جنوبی نیز اصفهان، پاسارگاد، اصطخر، تخت جمشید، و شیراز واقع است.»^(۲)

مسیر اول در غرب ایران نهایتاً می‌بایستی از دشت نهاوند عبور می‌کرد و به کرمانشاه می‌رسید و این مسیر از گردنه‌ی اسدآباد، که هنوز با همه‌ی کار جاده سازی عبور در زمستان آن مشکلی بزرگ است، راحت‌تر و امن‌تر بوده است. لذا عبور اقوام اولیه‌ی قبل از تاریخ که به نظر برخی از منطقه‌ی قفقاز و یا هر نقطه‌ی دیگری آغاز شده در دشت نهاوند و کناره‌ی چشمه‌ی گیان تحقق یافته است و راه بدین مکان برده‌اند. وجود دشت حاصل خیز

۱ - گریشمن، ایران از آغاز تا اسلام، محمد معین، ص ۳۸

۲ - همان مأخذ ص ۷۰

در کناره‌ی چشمه‌ی آب گوارا و پشتیبانی کوه‌های پر نعمت امکان مدنیت بزرگی را در این سرزمین به وجود آورده است.

سرچشمه‌ی گیان

دومین عامل مؤثر در پدیدار شدن تمدن گیان چشمه‌ی گیان است. نقش حیاتی آب از اولین لحظه‌ی حیات بیولوژیکی و اجتماعی و تاریخی بشر نمودار بوده است. لذا همواره به آن می‌اندیشیده و برای اسکان دائم یا موقت خویش هم خود را به آن معطوف می‌داشته است. بی شک هیچ بارقه‌ی تمدنی در طول تاریخ بشر مشاهده نمی‌شود مگر آن که در کناره‌ی رودی و یا چشمه‌ای رخ نشان داده باشد. جالب توجه است که «چشمه ساران جاوید» عموماً نقش آفرین اصلی شکل تمدن‌های کهن و جدید بوده‌اند. در سطح کشوری چون ایران چشمه‌ی فین کاشان، چشمه علی ری، چشمه اعلا دماوند، چشمه گلستان خرم آباد، چشمه گیان نهاوند و بسیاری چشمه‌های دائمی و کهن ایران عاملی برای ایجاد تمدن‌های کهن و جدید در طول اعصار و قرون بوده‌اند. بنابراین چشمه‌ی گیان که هنوز پس از قرن‌ها و شاید از ادوار کهن زمین شناسی در سرزمین «خاور» جریان داشته است منشأ جغرافیایی مهمی جهت به وجود آمدن تمدن گیان شده است.

جالب است که کهن‌ترین تمدن خوزستان را در شمال شرقی در کناره‌ی چشمه‌های سوسن سربازار و سوسن سرخاب در محدوده‌ی شمالی مسجد سلیمان و در غرب منطقه‌ی ایزه می‌توان مطالعه کرد. به هر حال نقش رودخانه‌ها در شکل‌گیری شهرها بسیار با اهمیت است.

و از سوی دیگر به عنوان شاخصه‌ی تولید ایران، مشکل آب همیشه برای این سرزمین پهناور مطرح بوده است تا جایی که «تولید آسیایی» به عنوان شاخصه‌ی تولید ایران باکم‌آبی همراه است. در ایران مسئله‌ی حیاتی آب است نه زمین و هر جا آب بوده است آبادانی بوده است و قابل توجه است که نبردهای محلی عمدتاً بر سر آب بوده است و زمین‌های آبی ارزش حیاتی داشته‌اند. در منطقه‌ی گیان نیز این نقش حیاتی آب عامل به تصویر کشیده شدن یک تمدن بزرگ در منطقه شده است. گریشمن در همین زمینه می‌نویسد:

«در همه ی ازمته در نجد ایران مسئله ی آب امری حیاتی به شمار می رفته است . در همه ی زمان های ماقبل تاریخ این مملکت با وسایل مصنوعی آبیاری می شده .»^(۱)

حال ما وقتی آبی گوارا و دائمی و پر شتاب را در سرچشمه ی گیان می بینیم که هنوز چشم و دل مشتاقان دیدار با طبیعت و شادابی را به شوق و نگرش وا می دارد ، در می یابیم که برای مردمان قرن های دور تاریخ چه قدر ارزش داشته است و هرکس بر این منطقه تسلط می یافته صاحب چه گنج پر بهایی می شده است . طبعاً این امر هم عامل شکل گیری تمدن ها بوده است و هم تصاحب آن عامل انهدام تمدن های پیشین . یکی از دلایل یورش های مختلف بر منطقه بهره مند شدن از این مایه ی حیاتی بوده است . لذا نقش آب به عنوان عامل اساسی در شکل گیری تمدن گیان نایستی نادیده انگاشته شود .

کوهستان زاگرس

سومین عامل کوهستان زاگرس است . کوهستان زاگرس در منطقه ی گیان مامن حیوانات ، مرکز گیاهان دارویی ، مرکز رویش بسیاری از درختان و محل زندگی اولیه ی بشر بوده است . این کوهستان بستری برای جمع آوری خوراک ، صید و شکار و خلاصه پناهگاهی عظیم برای مواقع حمله و هجوم اقوام مخالف بوده است . لذا امکان مهم دیگری برای شکل گیری این تمدن منطقه ی کوهستانی گیان است که آب چشمه نیز از آن نشئت می گیرد .

مروری بر تمدن جنوب و جنوب غربی ایران

(از هزاره ی پنجم قبل از میلاد و اشاراتی به تمدن گیان)

با توجه به موقعیت خاص جنوب و جنوب غربی ایران که دارای امکانات بی نظیری در کوه ها و دشت های آن است ، این منطقه از دوران کهن مورد توجه کلیه ی اقوام و امم مختلف بوده است . چه جنگ ها و نبردهایی که برای تصرف گوشه گوشه های این منطقه رخ

۱ - گیرشمن ، ایران از آغاز تا اسلام ، ترجمه ی محمد معین ، تهران انتشارات علمی فرهنگی ،

داده و چه تلاش و کوششی که برای دوام حیات اجتماعی، سیاسی، هنری و فرهنگی در این منطقه به وقوع پیوسته است. معادن غنی، آب و هوای مطلوب، دشت و کوه در کنار یکدیگر، آب جاری در رودخانه‌ها، برف‌های جاوید و همیشگی در قلال کوه‌ها، جنگل‌های پر از میوه و حیوانات گوناگون و محیط بسیار دلپذیر و پر از نعمت خدادادی در سرزمین‌هایی چون دشت خوزستان، دشت نهاوند و دشت زهاب وجود داشته‌است.

حال ما به مدد مانده‌های تاریخی می‌خواهیم مرور کوتاهی بر تمدن این منطقه داشته باشیم.

«تمدن‌های این منطقه به علت ترنج سفال نخودی رنگ به نام تمدن سفال نخودی رنگ مشهور شده‌اند که هم‌زمان با تمدن‌های فلات ایران در نواحی جنوب و جنوب غربی شروع و به تدریج گسترش یافته و تمام دنیای باستان را فراگرفت. دوران‌های مختلف این تمدن به نام‌های باکون، جعفر آباد، شوش»^(۱) و گیان خوانده می‌شوند.

ویژگی این تمدن از دیدگاه‌های مختلف قابل تأمل است و هر چند مورد هجوم اقوام مختلف قرار می‌گیرد و به تحولات مختلفی منجر می‌شود، در عین حال استقلال وجودی خود را حفظ می‌کند.

«از اواسط هزاره‌ی سوم تدریجاً شکل ظروف و نقوش و رنگ آن و طرز به خاک سپردن مردگان تغییر کرد، به طوری که در اواخر همان هزاره وضع قبرها و اشیای موجود در آن به کلی دگرگون گردید و ما از این تغییرات این نتیجه را می‌گیریم که اقوام جدیدی متدرجاً از طرف مشرق وارد سرزمین ایران شدند. چون شدت این تغییرات در مشرق بیش از مغرب است و از شمال و مشرق هر قدر به طرف مرکز ایران مانند کاشان و نهاوند نزدیک می‌شویم از شدت آن کاسته می‌شود در اواسط هزاره‌ی دوم سرزمین ایران از چند طرف مورد تجاوز اقوام شمالی قرار گرفت. ابتدا دسته‌هایی از اقوام هند و ایرانی که در مراتع وسیع واقع در شمال شرقی فلات ایران مشغول گله‌داری بودند داخل فلات شدند. عده‌ای از آن‌ها با گله‌های بز و گوسفند وارد نواحی حاصل‌خیز کنار دریای خزر شده و در فاصله‌های قله‌ی البرز و لبه‌ی جنگل که چراگاه‌های خوبی داشت اقامت اختیار کردند. در

اوایل هزاره‌ی دوم هیت‌ها از تنگه‌ی بسفور عبور کرده وارد آسیای صغیر شدند، مبتانی‌ها از راه قفقاز به شبه جزیره‌ی آناتولی نفوذ یافتند و کاسی‌ها نیز از همان راه به طرف کوه‌های زاگرس سرازیر شدند و در نواحی غربی فلات ایران سکونت گزیدند. اقوام هند و ایرانی دیگری در نیمه‌ی هزاره‌ی دوم پیش از میلاد از طرف شمال شرقی وارد ایران شدند و نام خود را به این سرزمین دادند. به این طریق در اواخر هزاره‌ی دوم پیش از میلاد، فلات ایران برای قبول شاهنشاهی بزرگی که در هزاره‌ی بعد به وجود آمد مهیا شد و تدریجاً تمام مراکز پراکنده‌ای که در طول مدت سه هزار سال به صورت مجزا از یک دیگر تشکیل شده بود زیر قدرت یک حکومت مرکزی قرار گرفت.^(۱)

اکنون جهت تشریح بیشتر و عمق یابی بهتر به کمک نوشته‌های برخی محققان، بررسی تمدن در این منطقه را از زوایای دیگر بیشتر پی می‌گیریم.

گیرشمن ایران شناسی و باستان شناس معروف، مسئله‌ی تمدن ایران را از ۱۰ تا ۱۵ هزار سال قبل از میلاد که عهد باران تمام شده و دوران خشک شروع می‌شود زیر نگاه علمی قرار می‌دهد و می‌نویسد: «در بهار سال ۱۹۴۹ نخستین بار در ایران آثار بقایای انسان عهد پیش از تاریخ را در حفاری غاری در تنک پیده در کوه‌های بختیاری واقع در شمال شوشتر تشخیص دادیم»^(۲) در کنار این انسان که از شکار ارتزاق می‌نموده است ابزار سنگی و ابزار استخوانی و سفال ناهموار که به‌طور طبیعی پخته شده مشاهده می‌گردد و در ضمن با مطالعات و سایل کشف شده نقش فعال زن در زندگی انسان پیش از تاریخ احساس می‌شود.

بدین صورت می‌توان دریافت که منطقه‌ی جنوب و جنوب غربی فلات ایران به علل مختلف که بررسی آن خارج از این مقاله است محل زندگی انسان می‌گردد و بشر اولیه می‌تواند حیات اجتماعی و اجرایی خود را سامان دهد و کم‌کم بستر زندگی به سوی منطقه‌ی مورد نظر ما گسترش می‌یابد. به قول گیرشمن: «نقاطی مانند گیان نزدیک نهاوند

۱ - اطلس تاریخی ایران، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۵۰

۲ - گیرشمن، زمان، ایران از آغاز با اسلام، ترجمه‌ی محمد معین، انتشارات علمی فرهنگی

(Giyān) جنوب همدان و تل باکوم نزدیک تخت جمشید و هم چنین شوش تا پایان عهد دوم محل سکونت نبوده، اما پس از این عهد تمدن ظروف سفالین منقوش در سراسر نجد ایران ظهور کرد و در همه‌ی فنون مربوط به سفال سازی و فلز سازی توسعه‌ی مشابهی مشهود گردید. (۱)

آغاز هزاره‌ی سوم ق. م. «گیان هرچند تحت فشار دائمی فرهنگ بین النهرین قرار دارد لیکن سنت ظروف سفالین منقوش دوام یافته و کوزه‌گر گیان که نسبت به سبک قدیم وفادار مانده بود به جست و جوی نمونه‌های جدید برای اشکال و تزیینات ظروف خود ادامه می‌دهد.» (۲)

و «ظروفی به شکل خمره‌های کوچک که قسمت تحتانی آن‌ها برجسته است و فقط بخش علیای آن با رنگ سیاه تزیین شده» (۳) تولید می‌کند. «مشخص‌ترین موضوع نقاشی کاکل پرندگان است که مایه‌ی اصلی سبک معروف بین النهرین یعنی عقاب را که در حال گرفتن طعمه‌ی خود است» ترسیم می‌کند.

در هزاره‌ی دوم، گیان تأثیرات جدیدی را می‌پذیرد. به همین جهت اطلاعات گران‌بهایی را می‌توان از این مرکز تمدن به دست آورد و می‌توان «طبقه‌ی سوم را که به نظر می‌رسد معرف دنباله‌ی تمدن بومی ظروف سفالین منقوش باشد به وسیله‌ی ظهور متاع جدیدی با اشکال عجیب از قبیل کرنوی و سه پایه» (۴) مشخص نمود.

هزاره‌ی دوم ق. م. در گیان ساختن ظروف ما قبل ایرانی ادامه دارد «ولی در آن بازگشتی به سوی تزیینات تصاویر حیوانی که در عهد سوم متروک مانده بود دیده می‌شود. در هر حال این تزیین، شکلی جدید است که به وسیله «متپ» (۵) مشخص است و سبکی است که در نیمه‌ی هزاره‌ی دوم در مناطق بسیار بعید از ایران رواج یافته و حتی به فلسطین رسید.» (۶)

۲ - همان مأخذ، ص ۳۲

۱ - همان مأخذ، ص ۲۸

۴ - همان مأخذ، ص ۵۸

۳ - همان مأخذ، ص ۵۸

۵ - متپ - فاصله‌ی مربع شکل و تزیین شده

۶ - همان مأخذ، ص ۵۹

کم کم به دوره ی قبل از آریایی ها می رسیم و رشد قدرت عیلام را مشاهده می کنیم و در عین حال «از خیلی پیش امکانی برای بسط توسعه ی زندگی کشاورزی و شهرنشینی»^(۱) در منطقه مشاهده می کنیم و در نیمه ی دوم هزاره ی دوم ق. م. در شمال و مغرب فلات ایران آثار زندگی ناگهان متوقف گردید. ولی این طور به نظر می رسد که در تپه ی گیان تمدن مردم که پیش از ورود آریایی ها آسیای غربی را مورد سکونت خود قرار داده بودند و یا به آن ها نام «آسیایی» داده ایم و مهم ترین اثری که از آن ها باقی است ظروف گلی منقوش می باشد، به زندگی خود ادامه داده اند.^(۲)

حال راز این ماندگاری تمدن گیان چیست؟ خود نکته ی قابل تأملی است و می توان آن را از زوایای مختلف مورد رسیدگی قرارداد. از جمله مسئله ی هماهنگی بین اقوام و همکاری اقوام با یکدیگر و صلح جویی مردم و تقسیم امکانات زندگی بر مبنای رفع نیازهای یکدیگر و بسیار نکات دیگر می تواند عامل ماندگاری تمدن ها در دوران کهن باشد و ورود اقوام مختلف به ایران و از جمله حضور اقوام مختلف «هوری ها» «میتانی ها» کم کم عامل انتقال فرهنگ و هنر آنان به مردم فلات ایران گردید و ورود اقوام آریایی نقطه ی عطفی در صحنه زندگی مردم ایران شد. آنان «تدریجاً و به طور نامساوی در نقاط مختلف فلات مستقر گردیدند. کم کم دهکده های پیش از تاریخ به دهکده ها و شهرهای مستحکم ایرانی مبدل شد. نواحی مختلف به صورت تبدیل زندگی دهقانی و زراعتی به زندگی اسکان و شهرنشینی تحت ریاست یک رئیس قبیله انجام گرفت»^(۳)

هرکجا این تغییر و تحولات بدون خونریزی صورت گرفت زندگی تمدن قبلی ماندگار ماند و هرچاکه درگیری شد عاملی برای متروک ماندن مناطق مورد هجوم گردید. بدین سان کم کم پایه و اساس زندگی جدید - سازمان اقتصادی اجتماعی جدید - ریخته شد و ما به هزاره ی اول ق. م. می رسیم و ظهور تمدن الیپی را شاهد می شویم که محدوده ی حکومتی آن تا نهاوند و گیان ادامه دارد.

۱ - زرین کوب، تاریخ مردم ایران - قبل از اسلام، امیرکبیر، تهران، ص ۷۸

۲ - گریشمن - رمان «هنر ایران» ترجمه ی عیسی بهنام انتشارات علمی فرهنگی، ص ۳

۳ - همان مأخذ ص ۴

الیپی : Elipi

حکومت الیپی که ظاهراً مرکز آن در حدود ماهی دشت کرمانشاه واقع بود، مقارن سال ۹۰۰ ق. م. گاه از یک سوتا حدود همدان و نهاوند و از سوی دیگر تا به حدود عیلام امتداد می یافت. (۱)

خصوصیات این تمدن با بررسی های باستان شناس معروف گریشمن کم و بیش روشن می شود و با حفریاتی که در گورستان های این کشور کوچک و قدیمی در درّه ی مرتفع زاگرس در جنوب کرمانشاه انجام می دهد، ملاحظه می کند که متعلق به دوران «مگالیتیک» بوده و در آن ها تعداد زیادی اشیاء برنزی و آهنی دیده شده است، این گورستان ها خارج از نواحی مسکونی قرار داشتند و خانه های مسکونی در نقطه ای از دشت ساخته شده بودند. این خانه ها در ایام پیشین بر روی تپه هایی ساخته می شدند که از ویرانه های خانه های پیش از تاریخ تشکیل شده بود و پیش از هزاره ی اول ق. م. محل سکونت بود ولی از این پس این عادت منسوخ شد و خانه ها در جلگه ها و دشت ها ساخته شدند.»

نحوه ی زندگی جدید و وجود قبرستان های خارج از محل زندگی در منطقه ی لرستان و منطقه ی حکومتی الیپی نشان دهنده ی فرهنگ و مدنیت نوین بوده و دیگر دورانی که مردگان را در کف خانه ها دفن می کردند سرآمده است. حال چه مسئله ای عامل این تغییر روش بوده است؟ امنیت اجتماعی، کثرت جمعیت، شناخت بهداشتی دوری از مردگان، سازمان یافتن زندگی شهری و ... این ها مسائلی است که بررسی و تحقیق بیشتر را می طلبد. ولی به هر حال حفاری هایی که انجام یافته است «طرز تحول زندگی اقوام را از ده نشینی به شهر نشینی عرضه می کند، از جمله دو تپه ی سیلک نزدیک کاشان و تپه ی گیان نزدیک نهاوند آثار تمدن های ماقبل آریایی در قشرهای قدیم تر پیدا است.» (۲)

تپه ی گیان

حال با توجه به متن فشرده ی نگرش یافته در کتاب دکتر نگهبان وضعیت تپه ی گیان

۱ - زرین کوب، عبدالحسین، مردم ایران قبل از اسلام، امیرکبیر، تهران، ص ۷۷

۲ - همان مأخذ ص ۷۸

را تشریح می‌کنیم .

«موقعیت جغرافیایی این تپه که اسم آن به علت نزدیکی به دهکده‌ی گیان یا ژیان ، تپه‌ی گیان نامیده شده است ، در منطقه کوه‌های زاگرس قرار داد . تپه‌ی گیان در ناحیه‌ی نه‌اوند قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح دریا در حدود ۱۸۰۰ متر بوده و دارای آب و هوای نسبتاً سردی می‌باشد . این منطقه به علت وجود کوه‌های مرتفع در اطراف آن نسبتاً دارای آب کافی بوده و آب‌ها از طریق جریانات رودخانه‌ای وارد منطقه می‌گردد . ساکنان این منطقه از ایلات هستند و اجتماعات کرد نشین نیز در این منطقه وجود دارد . ایلات دیگری نیز در فصول مختلف سال از این منطقه عبور می‌نمایند . تپه‌ی گیان تپه‌ای است که حدود ۳۵۰ متر طول دارد و ارتفاع قله‌ی آن از سطح زمین‌های اطراف در حدود ۱۹ متر می‌باشد . در گذشته هنگامی که از خاک این تپه به عنوان کود برداشته می‌شد در ضمن خاک برداری آثار عتیقه‌ای به وسیله زارعین به دست آمد .

کشف این آثار در تپه‌ی گیان وجود آثار باستانی مهمی را در این تپه آشکار نمود و بر همین اساس پروفیسور گیرشمن و پروفیسور کنتنو از سال ۱۹۳۱ تا ۱۹۳۲ در تپه حفاری نمودند در ضمن حفاری این تپه پنج طبقه باستانی آشکار گردید که شامل سه لایه‌ی مهم از آثار معماری است . طبقات مرتفع تپه از بقایای قبور اواخر هزاره‌ی دوم و اوائل هزاره‌ی اول پیش از میلاد تشکیل شده است در این قبور عموماً اشیاء و ادوات زیادی که بنا بر عقاید مردمان آن روز در آن‌ها جای داده شده ، مشاهده می‌گردد . بیشتر این طبقه و طبقه زیرین آن به علت حفاری‌های غیر مجاز در این منطقه ویران گردیده و از نظر تحقیقات علمی از حیث ارتفاع افتاده است . این پنج طبقه‌ی باستانی بر روی هم دوران‌هایی را که از اواسط هزاره‌ی پنجم پیش از میلاد شروع شده و تا اوائل هزاره‌ی اول پیش از میلاد ادامه دارد معرفی می‌نماید .

طبقه‌ی پنجم عمیق‌ترین و قدیمی‌ترین طبقه‌ی باستانی این تپه است و سفال‌های به‌دست آمده در این طبقه هم‌زمان با طبقات دوم و سوم تپه‌ی سیلک است . سفال نخودی رنگ در نیمه‌ی دوم یا اواخر طبقه‌ی پنجم تپه‌ی گیان مشاهده می‌گردد . سفال نخودی رنگ در طبقه‌ی چهارم این تپه ادامه داده شده ولی در نقوش آن نفوذ منطقه‌ای و

محلّی کاملاً آشکار است»^(۱)

در ادامه‌ی بحث عیناً نظر پروفیسور گریشمن را در تشریح بیشتر گیان نقل می‌کنیم: «مشکل است تغییراتی را که بر ظروف سازی این عهد وارد آمده بدون در نظر گرفتن شرایط اوضاع سیاسی ملل همسایه‌ی ساکن زاگرس در هر دو سوی شرق و مغرب مورد آزمایش و مطالعه قرار داد. قدیمی‌ترین قسمت اسکان به وسیله‌ی ظروفی به شکل جام یا ساغر اندک منحنی که به اشکال حیوانات یا علایم هندسی با آرایشی به شکل گیسوی بافته مزین است، جلوه‌گر می‌شود.

ما منشأ این ظروف را می‌شناسیم: این‌ها از ظروف مشهور به «هوری» نشئت یافته‌اند و مخصوصاً حکمرانان متبانی که در این زمان یعنی در قرن‌های پانزده و چهارده ق. م. پادشاهی خود را به سوی شرق توسعه داده و زاگرس را که مسکن گوتی بود به متصرفات خود ملحق کرده بودند. آن‌ها را به کار می‌بردند. در این اواخر در گیان قبوری یافته شده که شامل ظروفی شبیه به ظروف مذکور است و در هر حال از زمان تأسیس این موضع تا زمان مورد بحث نخستین بار است که ظروفی بدون تزیین می‌یابیم. ما مدت‌هاست که وحدت این ظروف و جواهر مربوط بدان را با آنچه در بابل در حدود اواخر تسلط کاسیان در قرن‌های ۳ و ۱۲ ق. م. می‌شناسیم تأیید کرده‌ایم»^(۲)

ورود به دنیای مردگان برای یافتن رمز و راز زندگی آنان
 تپه‌ی گیان آن‌چنان که در صفحات قبل نگاهشتم «در نزدیکی نهاوند در ده کیلومتری جنوب غربی این شهر در دره‌ی خاوه قرار گرفته است»^(۳) و مجموعه‌ی خاصی است که محل دفن مردان بوده است و حال در کناره‌ی جاده‌ای که مردمان برای رفتن به سراب گیان

۱ - نگهبان، عزت الله، مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران، میراث فرهنگی، ص ۳۹۷

۲ - گریشمن، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه‌ی محمد معین، ص ۶۱ و ۶۰

۳ - عزت الله نگهبان، مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران، چاپ میراث فرهنگی، ص

از آن عبور می کنند از دوران کهن برجای مانده است و تا به حال صدها نسل نظاره گر این تپه، این گورستان خاموش نیاکان کهن ما، بوده اند و در عین حال نشانگر این امر است که در ۵۰۰۰ ق. م. یک جانشینی در گیان آغاز شده است و مردمانی برای ساختن یک زندگی جدید در آن جا مسکن گزیده اند، این گورستان از هزاره ی پنجم قبل از میلاد در دل خود آثار بزرگی را حفظ کرده است و چون این منطقه از نظر محققان بی نظیر است لذا مورد توجه خاص قرار داشته است و باستان شناسان بزرگی در پی کشف رمز و رازهای این گورستان برآمده اند. اینک به بیان برخی نکات در این امر می پردازیم.

- روش دفن مردگان :

اصولاً در دوران مورد بحث ما «در زیر خاک کوفته، نزدیک اجاق، در جایی گود که مختص جام و کاسه بود، در عمقی قریب به ۱۵ یا ۲۰ سانتی متر، میت را به طرز خمیده منحنی دفن می کردند» (۱)

گريشمن در پاسخ به این سؤال که چرا مردگان را در کف اتاق ها دفن می کردند می نویسد «این قرب و هم جوارى میت، زندگان را از لزوم تهیه ی هدایا برای او معاف می کرد، زیرا روح فقید می توانست در خوراک خانواده شرکت کند. انسان از سابق معتقد بود که پس از مرگ به همان وجه که روی زمین زندگی کرده خواهد زیست» (۲)

در خصوص مقوله ی هماهنگی روحی انسان در حیات و در ممات و دنیای پس از مرگ و دنیای زیرین و دنیای زیرین قبلاً اشاره شد. به نکات قابل تأمل دیگری نیز اشاره خواهد شد.

- روش قرار دادن مردگان :

مردگان را به صورت چمباتمه دفن می کردند و کودکان را در میان خمره. مسیر نگاه و صورت مردگان رو به شرق و رو به خورشید بود و این خود منشأ اعتقادی داشت و

۱ - گريشمن، ژمان، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه ی محمد معین، چاپ انتشارات علمی

۲ - همان مأخذ، ص ۱۴

فرهنگی، ص ۱۷

می توان آن را از زاویه‌ی اسطوره‌شناسی و اندیشه‌ی اعتقادی بررسی کرد. «اصولاً مسئله‌ی میتراثیسم» و توجه به خورشید از نکاتی است که در آن زمان قویاً مطرح بوده است و حتی شیر و خورشید را ما به عنوان دو سمبل در تاریخ ایران پا به پای هم در حال حرکت می‌بینیم.

- رنگ کردن مردگان :

از جمله مراسم دیگری که انجام می‌یافته است رنگ آمیزی کردن مردگان است. به این صورت که «جسد را به رنگ قرمز ملون می‌کردند، و این عمل در جاهای دیگر نیز دیده شده است و چنین به نظر می‌رسد که یا کالبد انسان زنده با پوششی از رنگ قرمز پوشیده شده بوده و یا احتمالاً گرد اکسید آهن را پیش از دفن بر روی جسد می‌پاشیده‌اند.^(۱) بار یختن اکسید آهن بر روی جسد چه امر بهداشتی و یا چه نظر اسطوره‌ای داشته‌اند، خود مقوله‌ای است که بایستی مورد کنکاش قرار گیرد. طبعاً اگر مواد قرمز رنگ را مصرف می‌کرده‌اند ترکیبی از اکسید مغناطیسی آهن است که مخلوطی است از اکسید دو ظرفیتی و سه ظرفیتی که از معدن گل‌آخرا و معدن سنگ آهن به دست می‌آورده‌اند و دونیت در سر داشته‌اند، اولاً برای حفظ کیفیت جسد مفید بوده است. ثانیاً رنگ قرمز رنگ خورشید در هنگام غروب را به ذهن متبادر می‌کرده است که غروب عمر انسانی را نیز نشان می‌داده‌اند. در ضمن در بعضی از مکان‌ها، به بیان یکی از استادان، پاشیدن کلرید پتاسیم و کلرید سدیم نیز دیده شده که با استفاده از این ماده‌ی نمکی در حفظ جسد می‌کوشیده‌اند.»

- وسایل همراه مردگان :

«همراه آن‌ها در گورشان اشیائی قرار می‌دادند و این اشیا در بعضی از گورها پرارزش و زیاد بود و در بعضی دیگر کم و بی ارزش.»^(۲) چون مردمان عهد کهن مردگان را نیز چون زندگان می‌انگاشته‌اند، لذا وسایل مورد نیاز و حتی مواد غذایی در کنارشان قرار می‌داده‌اند و به نسبت مقام و ثروت میت و جنسیت،

۱- همان مأخذ، ص ۱۴

۲- گریشمن، ژمان، هنر ایران، ترجمه‌ی عیسی بهنام، چاپ انتشارات علمی و فرهنگی، ص ۱

وسایل درون قبر فرق می کرده است. از این رو وجود این وسایل خود عاملی بزرگ برای شناخت تمدن عهد کهن شده است. در میان این وسایل «گوهرهای مفرغی و سیمین متعدد یافت شده از جمله ی آن ها طوق ها و گردن بندهای مروارید با گوهرهای آویزان است.» سنجاق های مفرقی برای ثابت نگاهداشتن دامن جامه بسیار زیاد پیدا شده، بعضی بدون سرو برخی دارای قسمت علیایی است پهن و پیچیده. یک نمونه آن در میان جواهر قبور سلطنتی اور یافته شده. (۱)

در میان وسایل کاسه هایی از سفال نیز یافت شده که بر سر مرده به صورت وارونه قرار گرفته است و همانند کلاهی است بر سر مرده، حال برای حفظ سر از ضربه بوده و یا نظری دیگر را پی گرفته اند خود قابل تأمل است. ضمناً وسایل شغلی و وسایل جنگی نیز جزء وسایلی است که در قبرها دیده شده است و روی هم رفته از امکانات موجود در قبرها بسیاری از خصوصیات مردگان قابل بررسی است، از جمله زن و مرد بودن جسد، غنی و فقیر بودن مرده و مقام و منصب او.

نکته ی دیگر این که بر دهان مردگان با ظرفی لوله بلند مایه ی مقدس می ریختند. بررسی نقش و نشانه های ظروف خود نشانگر مسائلی بسیار است.

موزه ی ایران باستان و تمدن گیان:

با مراجعه به موزه ی ایران باستان از تپه ی گیان که به عنوان تمدن گیان از هزاره ی پنجم تا هزاره ی اول ق. م. یاد می شود و متون و کتب بسیاری در مورد آن در کتابخانه ها وجود دارد وسایلی به شرح زیر ملاحظه می شود:

- ۱ - دیگچه ای سفالی با نقش قهوه ای هندسی از هزاره ی دوم ق. م.
- ۲ - ظرف سفالی با یک دسته از هزاره ی دوم ق. م.
- ۳ - آبخوری سفالی با تاریخ ۱۸۰۰ - ۱۴۰۰ ق. م.
- ۴ - ظرف سفالی کوچک با برجستگی هایی کوچک از اواسط هزاره ی سوم
- ۵ - گلدان سفالی با طرح شطرنجی متعلق به هزاره ی چهارم ق. م.

۶- ظرف سفالی نخودی با طرح هندسی متعلق به هزاره‌ی چهارم ق. م. گفتنی است با بررسی نقوش و فرم هندسی روی سفال‌ها و کیفیت تولید آن‌ها در یک بررسی آزمایشگاهی می‌توان به آگاهی‌های زیادی دست یافت.

تمدن سفال نخودی:

ویژگی‌های تمدن گیان تحت عنوان تمدن سفال نخودی در نوشته‌های محققان به میان آمده و ما به جهت بیان این موضوع از کتاب آقای دکتر نگهبان مطالبی را عیناً نقل می‌کنیم:

«نزدیک‌ترین ناحیه‌ی این تمدن به تمدن چشمه‌علی ناحیه‌ی تپه گیان است که در نزدیکی نهاوند قرار دارد. عمیق‌ترین و قدیمی‌ترین دوران این ناحیه طبقه‌ی پنجم این تپه است که دارای چهار قسمت می‌باشد.

قسمت اول و دوم یعنی طبقه «الف» و «ب» طبقه‌ی پنجم هم‌زمان با تمدن چشمه‌علی هستند. اواخر قسمت دوم «ب» از طبقه‌ی پنجم ممکن است با تمدن بعدی ناحیه‌ی شمال شرق و شمال مرکزی تهران هم‌دوره باشد. همچنین ممکن است که معرف یک صفحه از تمدن سفال نخودی رنگ بوده که کاملاً با قسمت اول «الف» این طبقه متفاوت است. شکی نیست که در این موقع طبقه و نحوه‌ی زندگانی در ناحیه‌ی گیان تقریباً مشابه با چشمه‌علی بوده است. ولی به درجه‌ی پیشرفت در چشمه‌علی نمی‌رسد. دیوارها فقط با چینه ساخته شده و گاهی نیز بر روی پی سنگی بنا شده است. آثار فلز به صورت درفش دیده شده است. چنان که قبلاً هم تذکر داده شد می‌توان اظهار کرد که تمدن چشمه‌علی هم‌زمان با تمدن طف در بین‌النهرین است. هم‌چنین نفوذ تمدن طف در اواخر قسمت دوم و سوم «ج» از طبقه‌ی پنجم تپه‌ی گیان نشان داد که این دوران مطابق با اواخر دوران با تمدن طف و قبل از نفوذ تمدن عبید بوده است. شاید نمایش نفوذ تمدن طف در ایران به علت فرار عده‌ای از اقوام تمدن طف به ناحیه‌ی کوهستانی ایران در اثر هجوم تمدن عبید از ناحیه‌ی جنوب غربی ایران به بین‌النهرین بوده است.

در فارس نیز آثار طبقه‌بندی شده‌ای هم‌زمان با تمدن چشمه‌علی به دست آمده است. اولین تمدن تل باکوم (باکون) ب ممکن است مقارن با تمدن چشمه‌علی باشد. چون طبقه‌ی

دوم این تمدن که با کوم «ب دو» است، شکی نیست که از توابع تمدن سفال نخودی رنگ در ایران بوده و چندان ارتباطی نیز از لحاظ ساختمان سفال با طبقه‌بندی قبل ندارد. به هر حال تصور می‌رود که این تمدن با تمدن قسمت اول سفال نخودی رنگ تپه‌ی گیان و تمدن چشمه‌علی و تمدن سامره در شمال بین‌النهرین هم‌دوره بوده است. مطمئناً ناحیه‌ی فارس و نهاوند تنها دو ناحیه‌ای نبودند که تمدن سفال نخودی رنگ در این مناطق وجود داشته بلکه این تمدن در بیشتر نواحی ایران مانند تپه موسیان و نواحی شوش یک و قسمت‌های جنوب شرق ایران وجود داشته و دامنه‌ی آن به نواحی مختلف خاورمیانه نیز سرایت کرده است.^(۱) حال با بیان طبقات مختلف تپه‌ی گیان مسئله‌ی تمدن سفال نخودی را بیشتر می‌شناسیم:

«در تپه‌ی گیان از طبقه‌ی پنجم «ب» به تدریج سفال این تمدن مشاهده می‌شود. در طبقه‌ی پنجم «ج» سفال نخودی رنگ کاملاً رایج شد. به طوری که می‌توان گفت به علت توسعه و فشار تمدن‌های جنوب و جنوب غربی این نوع سفال متداول گردید. ولی در گیان پنجم «د» که آخرین قسمت گیان پنجم است نفوذ طبقه‌ی آخر تمدن حصار در این ناحیه فزونی یافت و در این زمان است که تمدن سفال نخودی رنگ در تپه‌ی گیان به طور کلی از بین می‌رود. یکی از نکات قابل توجه این است که در قسمت طبقه‌ی پنجم «ج» تپه‌ی گیان پی‌های سنگی برای عمارت دیده می‌شود این مطلب کاملاً تازگی دارد و در هیچ نقطه‌ی دیگر ایران دیده نشده است. این موضوع ثابت می‌کند که مردم گیان در این دوره از پیشرفت زیادتری نسبت به سایر قسمت‌های ایران برخوردار بوده‌اند.»^(۲)

حال به لحاظ شناخت گستره‌ی تمدن سفال نخودی، گزارش باستان‌شناسی آقای نگهبان را به شرح زیر پی می‌گیریم:

«مشخصات محلی در تمدن سفال نخودی رنگ کاملاً مشاهده می‌شود ولی این اختلافات و مشخصات محلی آن اندازه نیست که بتواند در اصل این تمدن تأثیر داشته باشد. نواحی مشخص تمدن سفال نخودی رنگ را که هر کدام نیز صنعت مشخص ناحیه‌ی خود را محفوظ داشته است، می‌توان به ترتیب زیر به پنج قسمت نمود.

۱ - نگهبان، عزت‌الله، مروری بر باستان‌شناسی ایران، میراث فرهنگی، ص ۳۸۴

۲ - همان مأخذ، ص ۴۰۳

- ۱- ناحیه‌ی فارس تا خلیج فارس
- ۲- ناحیه‌ی موسیان در خوزستان و قسمت جنوبی لرستان
- ۳- ناحیه‌ی شوش یک
- ۴- ناحیه‌ی کوه‌دشت تا تپه‌ی گیان در قسمت شمالی لرستان
- ۵- ناحیه‌ی بین شوش تا مرکز لرستان

تمام این نواحی را تمدن سفال نخودی رنگ تقریباً در یک دوره فراگرفته بود و در هر یک از این نواحی تمدن‌های قبلی محلی نیز تا اندازه‌ای در صنایع نفوذ داشتند ولی نه آن قدر که بتوانند اصول این تمدن را تحت الشعاع قرار دهند. در تمدن سفال نخودی رنگ طرز زندگی و آلات و ادوات مورد احتیاج زندگانی تقریباً شبیه همان تمدن شمال شرق ایران است با وجودی که چرخ سفالگری وجود داشته، اما سفال دست چرخ داده هنوز متروک نشده و دیده می‌شود.

در تمدن سفال نخودی رنگ تاریخ رشد و تکامل تمدن مانند تمدن شمال شرقی ایران واضح نیست و چندان اطلاعی راجع به اهلی کردن حیوانات و نوع غلات وجود ندارد، ولی از روی مجسمه‌های کوچک حیوانات که از گل ساخته شده ملاحظه می‌شود که حیوانات اهلی نقش مهمی را در تهیه‌ی معاش این مردم به عهده داشتند. نوع نژاد مردم هم آشکار نیست و فقط از زمان باکون «الف» تپه‌ی گیان طبقه‌ی پنجم «ج» و شوش اول است که اطلاعات بیشتری راجع به اقوام تمدن سفال نخودی رنگ به دست می‌آید.^(۱)

بررسی فناوری یافته‌های باستانی :

در خاتمه‌ی این نوشته‌های پراکنده و برخی رونویسی از گزارش باستان شناسان بزرگ ایران و جهان، ضروری است به لحاظ حسن ختام نکاتی را عرضه داریم.

۱- اصولاً کلیه‌ی گزارش‌های باستان شناسی صرف بررسی زمان و تاریخ هر یافته و تاریخ نگاری حوادث و یا تحلیل هنری و نیز صرف بررسی اسطوره و اعتقادات مردمان عصر کهن می‌شود.

۲- در راستای بهره‌گیری از دست‌آوردهای دوران کهن نیاز است که با کمک تکنولوژی‌های مدرن به کشف رمز و رازها و نحوه‌ی عمل‌آوری و فناوری‌های بهره‌برداری و روشن نمودن توان مدیریت تولید و استفاده‌های عملی از یافته‌های باستانی پرداخته شود. لذا نیاز است در کنار هر باستان‌شناس هر شیئی باستانی توسط تیمی محقق در رشته‌های ذی‌ربط کار کاوشگری را انجام و با بهره‌گیری از لابراتوارهای مدرن به روشن شدن فرمول‌های ساخت و زیر و بم و ریزه‌کاری‌های تولید اشیا پرداخت و در نهایت بحث‌های جامعی را تدوین و تاریخ علم تاریخ صنعت و تاریخ هنر و تاریخ اقتصاد و فناوری و عمل‌آوری پدیده‌های دست‌ساخته بشر را که امروز به عنوان شیئی هنری یا نهادی اسطوره‌ای مورد توجه است زاویه‌ی نگرش را به راه‌چاره‌ی جدیدی سوق داد و هر پدیده را نموداری از قدرت تولید، نظام مدیریت صنعتی، قدرت کشف معدن ماده‌ی اولیه و امکان ساخت و ساز تلقی کرد و از آن برای هر حرکت اجرایی بهره‌ی اصولی برد و با روشن شدن تاریخ علم و صنعت و مدیریت در سرزمین ایران پایه‌گذاری صحیح را جهت رشد و توسعه تمدن مدرن بنانهاد. لذا این خلأرانی می‌توان رفع نمود مگر با ایجاد مراکز پژوهشی مدرن و پی‌گیری از کلیه‌ی امکانات و امید است مؤسسات و نهادهای قانونی امکان این‌گونه پژوهش را جهت بررسی جامع گیان مهیا نمایند.

کتاب‌شناسی به ترتیب ذکر در مقاله:

- ۱- حافظ ابرو، تاریخ حافظ ابرو، نسخه‌ی خطی موزه‌ی ایران باستان ۱۰۱۱ هجری قمری
- ۲- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، ج ۱۲، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳، چاپ جدید
- ۳- نگهبان، عزت‌الله، مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران، تهران میراث فرهنگی
- ۴- گریشمن، ژمان، هنر ایران، ترجمه‌ی عیسی بهنام، تهران انتشارات علمی فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۷۱
- ۵- گریشمن، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه‌ی محمد معین، انتشارات علمی فرهنگی
- ۶- اطلس تاریخی ایران، جمعی نویسندگان، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۰
- ۷- زرین کوب، عبدالحسین، تاریخ مردم ایران قبل از اسلام، امیرکبیر تهران
- ۸- ظفری، احمد، مقاله‌ی تپه‌ی گیان نهاوند و فرهنگ گیان و گودین، ۱۳۷۷